

Rozwój człowieka w świetle psychoanalitycznej teorii osobowości

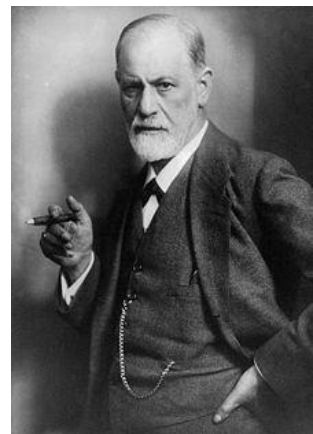
dr Aleksandra Hulewska

Na gruncie psychologii powstało wiele koncepcji teoretycznych wyjaśniających zasady i dynamikę zmian rozwojowych psychiki w ciągu życia. Z punktu widzenia dominujących paradygmatów teoretycznych w psychologii wśród licznych prób ujmowania rozwoju człowieka wyróżnia się najczęściej kilka najważniejszych grup, zależnie od teoretycznej orientacji i dominujących kierunków myśli naukowej. Do najważniejszych z nich zalicza się:

- 1) Psychoanalityczne koncepcje rozwoju
- 2) Koncepcje behawiorystyczne
- 3) Koncepcje humanistyczne
- 4) Koncepcje kognitywne (poznawcze)
- 5) Koncepcje psychoewolucyjne.

Za ojca psychoanalitycznej teorii osobowości uważa się Zygmunta Freuda. Najogólniej rzecz ujmując, psychoanaliza zajmuje się nieświadomą dynamiką procesów psychicznych człowieka. Centralna dla podejścia psychoanalitycznego jest zatem koncepcja nieświadomości. Zakłada ona, że istnieją takie aspekty ludzkiego funkcjonowania, z których człowiek nie w pełni zdaje sobie sprawę, co więcej - większość jego zachowań determinowanych jest właśnie siłami nieświadomymi. Choć Freud nie był pierwszą osobą, która zwróciła uwagę na nieświadome procesy psychiczne, to jednak jako pierwszy poddał je szczegółowemu badaniu, a także opisał ich rolę w ludzkim rozwoju i życiu.

Freud wyróżniał trzy poziomy zjawisk psychicznych, w zależności od stopnia, w jakim mogą się one znaleźć w polu ludzkiej uwagi, tj.: świadomość (odnosząca się do zjawisk, z których jednostka zdaje sobie sprawę w każdym momencie), przedświadomość (odnosząca się do zjawisk, z których jednostka może zdawać sobie sprawę, jeśli się na nich skupi; przywoła je z pamięci) oraz nieświadomość (odnosząca się do zjawisk, z których jednostka nie zdaje sobie sprawy i które mogą zostać uświadomione w wyjątkowych okolicznościach takich, jak np.: hipnoza, marzenia senne, tzw. czynności pomyłkowe czy wreszcie poddanie się analizie jako metodzie terapii).

Zygmunt Freud
Źródło: www.umysl.pl

Freud twierdził, że niektóre myśli, uczucia i motywy znajdują się w nieświadomości z konkretnej przyczyny. Oznacza to, że dopuszczenie ich do świadomości wywołałoby w człowieku ból, lęk oraz inny dyskomfort. Dla przykładu, odkrycie w sobie nieświadomych do tej pory uczuć zazdrości czy wrogości wobec ukochanej osoby mogłoby wywołać silny dyskomfort w postaci poczucia winy i wstydu, które z kolei destrukcyjnie odbijałyby się na kondycji związku. Ponieważ zaś człowiek przede wszystkim dąży w swoim życiu do osiągnięcia przyjemności i unikania bólu, jego aparat psychiczny stara się trzymać tego typu myśli, uczucia i motywy z dala od świadomości.

W 1923 roku Freud opracował bardziej formalny, strukturalny model ludzkiej osobowości definiowany przez pojęcia id, ego i superego odnoszących się do różnych aspektów ludzkiego funkcjonowania:

- 1) **Id** – reprezentuje źródło wszelkiej energii popędowej. Energia potrzebna do ludzkiego funkcjonowania pierwotnie tkwi w instynktach życia i śmierci, popędzie seksualnym i agresji. W swym funkcjonowaniu id dąży do uwolnienia pobudzenia i tejże energii, która – kiedy jest blokowana – wywołuje nieprzyjemne napięcie. Id działa zgodnie z zasadą przyjemności (tj. dążeniem do przyjemności i unikaniem bólu za wszelką cenę). Działając w ten sposób id poszukuje natychmiastowego i całkowitego zaspokojenia wszystkich potrzeb i redukcji popędów. Id nie toleruje frustracji i jest wolne od zahamowań. Nie zważa na rzeczywistość i potrafi szukać satysfakcji zarówno poprzez działanie, jak i fantazjowanie o tym, że otrzymało to, czego pragnęło. Id jest pozbawione rozsądku, logiki, wartości, moralności i etyki. Innymi słowy - jest wymagające, impulsywne, ślepe, irracjonalne, aspołeczne i egocentryczne.

- 2) **Superego** – jest przeciwieństwem id i reprezentuje moralny obszar ludzkiego funkcjonowania. Obejmuje wartości i normy, które należy respektować oraz kary (wina), których należy się spodziewać w wypadku pogwałcenia zasad. Struktura ta działa tak, aby kontrolować zachowania zgodnie z normami społecznymi, oferując nagrody (duma, miłość własna) za „dobre” zachowanie, a kary (wina, poczucie niższości) za „złe” zachowanie. Superego może działać na bardzo prymitywnym poziomie, będąc względnie niezdolne do testowania rzeczywistości, czyli do modyfikowania swojego zachowania w zależności od okoliczności. W takich przypadkach, osoba jest sztywna w swoich ocenach, ograniczona sądami typu: biały-czarny, wszystko-nic, a także – za wszelką cenę dąży do moralnej perfekcji. Superego może być także elastyczne i pełne zrozumienia. Na przykład, ludzie mogą być zdolni do wybaczenia sobie i innym, jeśli widać wyraźnie, że

coś złego zdarzyło się przypadkowo lub zostało uczynione pod wpływem bardzo silnego napięcia.

- 3) **Ego** - podczas gdy id dąży do przyjemności, a superego do moralnej i etycznej perfekcji, ego zajmuje się testowaniem rzeczywistości, tj. jej percepcją i oceną w kategoriach realistycznych. Zadaniem ego jest wyrażanie i zaspokajanie pragnień id zgodnie z rzeczywistością i wymogami superego. Ego działa zatem zgodnie z zasadą rzeczywistości: odracza gratyfikację potrzeb i popędów aż do momentu, kiedy można osiągnąć możliwie największą przyjemność przy odczuwaniu najmniejszego bólu lub innych negatywnych konsekwencji własnych działań. Zgodnie z zasadą rzeczywistości energia id może być zablokowana, skierowana gdzie indziej lub uwalniana stopniowo — a wszystko w zgodzie z wymogami rzeczywistości i sumienia. Takie działanie nie przeczy zasadzie przyjemności, lecz raczej stanowi czasowe jej zawieszenie. Ego jest racjonalne i obiektywne, potrafi oddzielić pragnienie od fantazji, tolerować napięcie i kompromis, a także zmiany w czasie. Pod wpływem ego człowiek może, na przykład, zacząć myśleć w kategoriach przyszłości i tego, co jest dla niej najlepsze w dłuższej perspektywie.

Zgodnie z teorią psychoanalityczną źródłem wszelkiej energii psychicznej są stany wzbudzenia w organizmie. Stany te zwane są instynktami lub popędami (m. in. libido), które dążą do natychmiastowej redukcji napięcia, osiągnięcia satysfakcji i przyjemności, ponieważ są przejawem Id. W przeciwieństwie do niższych zwierząt ludzie są zdolni do zaspokajania popędu na wiele różnorodnych sposobów, a także - mogą je odraczać i modyfikować, co nadaje osobowości człowieka wymiar niepowtarzalności. Dla przykładu, uczucie podziwu może stanowić zmodyfikowany wyraz popędu seksualnego, a sarkazm - zmodyfikowany wyraz popędu agresji. Jest także możliwa zamiana lub przeniesienie obiektu gratyfikacji popędu z pierwotnego na inny. Stąd, miłość do matki może być przeniesiona na żonę, dzieci lub psa.

Poza tym, że popędy mogą być modyfikowane, to również mogą się one ze sobą łączyć. Na przykład, uprawianie tzw. sportów kontaktowych może zaspokoić zarówno popędy seksualne, jak i agresji itp. Dzięki takiemu sposobowi rozumienia funkcjonowania ludzkiej psychiki teoria psychoanalityczna potrafi wyjaśnić wiele różnorodnych zachowań, odwołując się zaledwie do dwóch popędów. To płynność, mobilność i zmienność instynktów, a także wielość alternatywnych sposobów ich gratyfikacji zezwala na taką różnorodność zachowania. W istocie rzeczy ten sam instynkt może być zaspokojony na wiele sposobów, a to samo

zachowanie może mieć różne przyczyny u tych samych osób. Praktycznie każdy proces można w teorii psychoanalitycznej opisać w kategoriach wydatkowania energii w obiekcie lub w kategoriach siły hamującej wydatkowanie energii, czyli hamującej gratyfikację jakiegoś instynktu. Ponieważ hamowanie gratyfikacji wymaga wydatkowania energii, ludzie, którzy wkładają w to wiele wysiłku, czują się w końcu zmęczeni i znudzeni.

Wzajemne relacje między wyrażaniem i hamowaniem popędów tworzą podstawy dynamicznych aspektów teorii psychoanalitycznej. Kluczowym pojęciem jest tutaj pojęcie lęku. W teorii psychoanalitycznej lęk stanowi bolesne emocjonalne doświadczenie reprezentujące niebezpieczeństwo lub zagrożenie dla danej osoby. Doświadczając lęku osoby nie są zdolne do powiązania swego stanu napięcia z obiektem zewnętrznym, w stanie strachu źródło napięcia jest natomiast znane. Freud opracował dwie teorie na temat lęku. We wcześniejszym etapie swoich rozważań uważał lęk za skutek nierozładowanych impulsów seksualnych (tzw. zatamowane libido). Zgodnie z późniejszą teorią lęk stanowił bolesną emocję działającą jako sygnał zbliżającego się do ego niebezpieczeństwa (lęk jako funkcja ego, która alarmuje je o niebezpieczeństwie tak, by mogło ono zadziałać).

Według psychoanalitycznej teorii lęku, emocja ta jest często powtórzeniem wcześniejszego doświadczenia traumatycznego, czyli jest związana z przeszłym zagrożeniem (np. surową karą, z jaką jednostka spotkała się w dzieciństwie za określone – niezgodne z normami społecznymi – działania). Można powiedzieć, że lęk wywodzi się z konfliktu pomiędzy naporem popędów id i groźbą kary ze strony superego. Freud i jego następcy uważali, że lęk jest tak nieprzyjemnym uczuciem, że człowiek nie jest zdolny tolerować go przez dłuższy czas, ale aktywizuje tzw. mechanizmy obronne – nieświadome sposoby ochrony siebie przed lękogettymi bodźcami (*więcej o mechanizmach obronnych na: <http://psychology.about.com/od/theoriesofpersonality/ss/defensemech.htm>*).

W swojej teorii wiele uwagi Freud poświęcił opisowi rozwoju osobowości. Jego zdaniem rozwój charakteryzuje się dwoma głównymi aspektami: stadialnością (przechodzenie osoby przez kolejne fazy rozwoju) oraz wczesnodziecięcym determinizmem (podkreślanie znaczenia wydarzeń z okresu dzieciństwa dla wszelkich późniejszych zachowań). Najbardziej znaczący obszar psychoanalitycznej teorii rozwoju zajmuje się rozwojem popędów. Źródłem popędów są stany napięcia organizmu, które mają tendencję do koncentracji w pewnych częściach ciała, zwanych strefami erogennymi. Zgodnie z teorią psychoanalityczną rozwój i zmiany w obrębie najważniejszych stref erogennych ciała są biologicznie zdeterminowane. W danym stadium rozwoju główne źródło pobudzenia skupia się w określonej strefie; przy czym jej lokalizacja zmienia się w ciągu kolejnych lat rozwoju. Pierwszą strefą erogenną są usta,

drugą odbył, a trzecią genitalia. Zdaniem Freuda rozwój umysłowy i emocjonalny dziecka zależy od interakcji społecznych, lęków i gratyfikacji występujących w powiązaniu z tymi strefami:

- 1) **Stadium oralne** – pierwszym ważnym obszarem pobudzenia, wrażliwości i energii są usta i właśnie ze względu na miejsce pobudzenia ten okres rozwoju został nazwany stadium oralnym. Wczesna gratyfikacja oralna występuje podczas karmienia, ssania kciuka oraz innych ruchów ust charakterystycznych dla niemowląt. W dorosłym życiu, ślady oralności są dostrzegalne w czynnościach takich jak żucie gumy, jedzenie, palenie i całowanie. We wczesnym stadium oralnym dziecko jest bierne i receptywne. W późnym stadium oralnym, wraz z rozwojem zębów, może nastąpić połączenie przyjemności seksualnych i agresji.
- 2) **Stadium analne** – w tej fazie (drugi i trzeci rok życia) występuje zainteresowanie odbytem i przesuwaniem się masy kałowej w odbytnicy. Freud uważał, że wypróżnienie się uwalnia od napięcia i przynosi przyjemność poprzez stymulację błony śluzowej tego obszaru. Przyjemność związana z tą strefą erogenną wciąga organizm w konflikt. Jest to konflikt pomiędzy wydalaniem a zatrzymaniem, pomiędzy przyjemnością wydalania a przyjemnością zatrzymania oraz pomiędzy pragnieniem przyjemności wydalania a wymogami odroczenia ze strony zewnętrznego otoczenia. Ten ostatni konflikt stanowi pierwszy istotny konflikt pomiędzy jednostką i społeczeństwem. W tym przypadku środowisko wymaga od dziecka postąpienia wbrew zasadzie przyjemności pod groźbą kary (tzw. trening czystości).
- 3) **Stadium falliczne** – w tym okresie (czwarty i piąty rok życia) pobudzenie i napięcie seksualne koncentrują się w genitaliach. Biologiczne rozróżnienie płci prowadzi do zróżnicowania psychicznego. Chłopiec zaczyna mieć erekcje, a nowe pobudzenia w tym obszarze prowadzą do wzmożonego zainteresowania genitaliami i uświadomienia sobie, że kobiecie brakuje członka. Powoduje to strach przed możliwością utraty swojego członka, czyli tzw. lęk przed kastracją. Ojciec staje się rywalem w walce o uczucia matki. Wrogość syna w stosunku do ojca jest projektowana na tego ostatniego, co w konsekwencji rodzi strach przed odwetem. Ten złożony zespół czynników (lęk kastracyjny, skierowanie libido na matkę, rywalizacja z ojcem, strach przed odwetem itd.) został przez Freuda określony mianem kompleksu Edypa. Kompleks ten może się nasilić poprzez rzeczywiste działania uwodzicielskie ze strony matki, a także wówczas, gdy ojciec rzeczywiście grozi synowi, że pozbawi go członka. W ramach częściowego rozwiązania kompleksu Edypa popędy seksualne zostają wyparte do nieświadomości, a

dziecko identyfikuje się z rodzicem tej samej płci (dzięki czemu daje sobie szansę na „zdobycie” rodzica płci odmiennej poprzez bycie „takim samym, jak życiowy partner pożądanej osoby”). Identyfikując się z rodzicami, dzieci przyjmują wiele tych samych wartości moralnych. To właśnie dlatego superego określa się mianem spadkobiercy rozwiązania kompleksu Edypa.

- 4) **Stadium latencji** – czyli wyciszenia (wyparcia) popędu seksualnego. Znaczenie tego stadium nigdy nie było do końca jasne w teorii psychoanalitycznej. Założenie, że w wieku od sześciu do trzynastu lat następuje zmniejszenie zainteresowania sprawami płci i impulsów seksualnych może być zgodne z obserwacjami dzieci z epoki wiktoriańskiej, lecz nie z obserwacjami dzieci innych kultur. Bardziej wiarogodnym założeniem, a zarazem trudniejszym do sprawdzenia, byłaby teza, że w stadium tym nie ma żadnych nowych osiągnięć w zakresie sposobów gratyfikacji popędów u dzieci.
- 5) **Stadium genitalne** – początek płciowego dojrzewania organizmu wraz z ponownym rozbudzeniem impulsów seksualnych wyznacza początek ostatniej fazy rozwoju osobowości. którego zwieńczeniem jest nawiązanie satysfakcjonujących relacji z osobą płci przeciwnej i czerpanie seksualnej gratyfikacji ze stosunków genitalnych.

Zdaniem Freuda, pomyślne przejście poprzez stadia rozwoju prowadzi do ukształtowania osoby psychicznie zdrowej, tj. takiej, która potrafi kochać i pracować. Nieprawidłowości w i zaburzenia w trakcie rozwoju, które pojawiają się najczęściej np. wskutek traumatycznych doświadczeń, mogą doprowadzić do fiksacji popędowości jednostki w danym stadium (klasyczni psychoanalitycy tłumaczą np. skłonność do uzależnień od papierosów, alkoholu czy nadmiernego objadania się fiksacją w fazie oralnej).

Materiały uzupełniające:

<http://www.iep.utm.edu/freud/#H1>.

http://www.youtube.com/watch?v=3q9IRY_VXPs&feature=related

<http://www.youtube.com/watch?v=T2eyP6iY5Do&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=Ex1A2qFmFWg&feature=related>